

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 8, Autumn 2022, 199-225
Doi: 10.30465/CRTLS.2022.35885.2210

Content Analysis of the Elementary School Persian Books Based on the Fields of Political and Social Education the Document of Fundamental Change in Education

Mohammad Reza Pashaei*

Abstract

Proper understanding of the social and political situation and wise confrontation with it based on the Islamic standard system is one of the basic goals of the field of political and social education in the document of fundamental change. One of the main ways to achieve this field in the education system is through Persian textbooks, and the elementary school has an important place in shaping the individual and social personality of students. This research seeks to examine the position of this field in elementary school Persian books with the method of content analysis to show the level of attention to the components of political and social education. The statistical population is Persian books for the elementary school in the first to sixth grades. The findings of the research indicate that despite the emphasis of the Persian Book Writing Planning Council, the authors of Persian books have not paid attention to this area as much as they should, and some books, such as the first and second grades of elementary school, pay less attention to these areas per year. The final stages of this course are discussed more. The highest level of attention in six years was related to "acquaintance with national and religious historical heroes and respect for the national symbol" related to the field of political education with 37 cases and the lowest level of attention was related to the two components of "keeping other people's secrets" and "national, local and Global" has been in the field of social education with three cases.

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran, pashaei.reza@yahoo.com

Date received: 19-05-2022, Date of acceptance: 24-09-2022

Keywords: Document of the Fundamental Transformation of Education, Elementary Persian Books, Field of Political and Social Education.

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماه‌نامه علمی (مقاله پژوهشی)، سال ۲۲، شماره ۸، آبان ۱۴۰۱، ۲۰۱ - ۲۲۵

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس ساحت‌های تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

محمد رضا پاشایی*

چکیده

درک مناسب موقعیت اجتماعی و سیاسی و مواجهه خردمندانه با آن براساس نظام معیار اسلامی از اهداف اساسی ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در سند تحول بنیادین است. یکی از راه‌های اساسی دستیابی به این ساحت در نظام تعلیم و تربیت کتاب‌های درسی فارسی است و دوره ابتدایی به جهت شکل دادن به شخصیت فردی و اجتماعی دانش‌آموزان از جایگاه مهمی برخوردار است. این پژوهش با روش تحلیل محتوا به دنبال بررسی جایگاه این ساحت در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی است تا میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت سیاسی و اجتماعی را نشان دهد. جامعه آماری کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی پایه اول تا ششم است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که، به‌رغم تأکید شورای برنامه‌ریزی تألیف کتب فارسی، مؤلفان کتاب‌های فارسی به این ساحت در حد جایگاه خود توجه نکرده‌اند و برخی کتب، مانند پایه اول و دوم دوره ابتدایی، به این ساحت‌ها کم‌تر و در سال‌های پایانی این دوره بیش‌تر پرداخته شده است. بیش‌ترین میزان توجه در شش سال مربوط به «آشنایی با قهرمانان تاریخی ملی و مذهبی و احترام به نماد ملی» مربوط به ساحت تربیت سیاسی با ۳۷ مورد و کم‌ترین توجه مربوط به دو مؤلفه «حفظ اسرار دیگران» و «توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی» از ساحت تربیت اجتماعی با سه مورد بوده است.

* استادیار، گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران،
pashaei.reza@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۰۲

کلیدواژه‌ها: سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، کتاب‌های فارسی ابتدایی، ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی.

۱. مقدمه

عرصه تعلیم و تربیت یکی از مهم‌ترین زیرساخت‌های پیشرفت همه‌جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی کشور در عرصه‌های مختلف است. تربیت انسان و چگونگی رسیدن به تکامل از دیرباز مورد توجه هر متفکر و نظریه پرداز بوده است. نظام آموزشی در تحولات اجتماعی و سیاسی همه جوامع بشری نقش مهمی دارد و می‌تواند موجبات پایداری و سستی نظام سیاسی و اجتماعی شود. بر این اساس، تعلیم و تربیت یکی از نیازهای ضروری انسان‌ها برای قرارگرفتن در مسیر صحیح زندگی است. تحقق هدف آفرینش انسان تنها در پرتو تعلیم و تربیت میسر است و نظام تعلیم و تربیت همواره تلاش کرده است با روش‌های مختلف زمینه‌های دستیابی دانش‌آموزان، به‌عنوان شهروندان آینده، را به این جنبه‌ها فراهم کند. با این حال، نظام آموزش و پرورش کشور، به‌رغم فعالیت‌های اصلاحی و تلاشی که برای بهبود اجزا و عناصر آن در طول سه دهه بعد از انقلاب اسلامی در آن انجام داده است، به دلیل عدم ابتدای دقیق بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، نتوانسته است کارکرد موردانتظار را داشته باشد؛ به گونه‌ای که بتواند تربیت یافتگانی در طراز جمهوری اسلامی پرورش دهد که از شایستگی‌ها و توانمندی‌های اعتقادی، عاطفی، و رفتاری و هماهنگ با نیازهای جامعه برخوردار باشند (سند تحول آموزش و پرورش ۱۳۹۰). برنامه‌ریزان آموزشی در نظام تعلیم و تربیت کشور ما تلاش کردند، متناسب با مقتضیات زمان و تغییرات به وجود آمده در فرایند زندگی فردی و اجتماعی، تغییراتی را در برنامه‌های آموزشی رسمی به وجود آورند که نتیجه آن با عنوان سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و در قالب دست‌یابی به شش ساحت ۱. تربیت اعتقادی، عبادی، و اخلاقی؛ ۲. تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛ ۳. تربیت شغلی و فناوری؛ ۴. تربیت سیاسی و اجتماعی؛ ۵. تربیت زیستی و بدنی؛ و ۶. تربیت زیبایی‌شناختی و هنری جلوه‌گر شده است (شورای عالی آموزش و پرورش ۱۳۹۰).

«تربیت»، از نظر لغوی، به معنای پروردن، پروراندن، پرورش دادن، و ادب و اخلاق به کسی یاد دادن است (عمید ۱۳۶۲: ۳۱۱). البته، تعریف «تربیت» در اصطلاح هر مکتبی، بسته به نگاه آن مکتب به انسان، متفاوت است (حسینی دهشیری ۱۳۹۴: ۹۶)، اما، در اصطلاح،

تعاریف زیادی از تربیت ارائه شده است؛ از آن جمله: شهید مطهری تربیت را پرورش دادن و به‌فعلیت رساندن استعدادها و ایجاد تعادل و هماهنگی میان آنها می‌داند تا از این راه متری به حد بالای کمال و شایستگی خود برسد (مطهری ۱۳۹۸: ۲۱). دورکیم (Durkheim 1858-1917) تربیت را با رویکرد جامعه‌شناختی تعریف می‌کند. از نگاه وی، تربیت «آن عملی است که به وسیله آن نسلی بالغ و رسیده نسلی را که هنوز برای زندگی پختگی لازم را ندارد متأثر می‌کند و هدفش برانگیختن و گسترش حالت‌های جمعی، عقلی، و اخلاقی متری است» (رفیعی ۱۳۹۴: ۲۱). سیمون (Simon 1814-1896) تربیت را این‌گونه تعریف می‌کند: عملی که قوای جسمانی و روانی و عقلی انسان را شکوفا می‌سازد تا آن قوا با نظام و سازمان ویژه‌ای با استمداد از درون و متبری و به‌مدد کوشش‌های او به میزان توانایی و استعدادهای خود رشد و پیشرفت نمایند (حجتی ۱۳۸۵: ۱۰).

در سند تحول، مفهوم تربیت در جامع‌ترین صورت خود به‌عنوان فرایندی جامع - شامل تمام تلاش‌های زمینه‌ساز تحول اختیاری و آگاهانه آدمی - که به‌صورت امری واحد و یک‌پارچه و درهم‌تنیده با تحول تمام ابعاد وجودی انسان را در بر می‌گیرد دیده شده است. بدیهی است که به‌لحاظ منطقی هیچ‌یک از بخش‌های زیرمجموعه این فرایند جامع نمی‌توانند در عرض آن تلقی شوند. در پیشینه علمی و فرهنگی ما، از گذشته‌های دور، واژه تربیت شامل تمام ابعاد و اجزای فرایندی است که زمینه تحول اختیاری و آگاهانه آدمی را فراهم می‌کند. لذا، نه‌تنها به‌لحاظ گستره مفهومی به واژه مکملی مانند تعلیم نیاز ندارد، بلکه به‌نظر می‌رسد استفاده از هرگونه واژه‌ای در عرض این کلمه (به‌صورت ترکیب عطفی) تقلیل این مفهوم گسترده به بخش‌هایی از آن و نیز باعث نگرش تفکیکی به این فرایند یک‌پارچه و درهم‌تنیده خواهد شد (ابراهیم‌زاده ۱۳۹۲: ۲۵). براساس نگرش اسلامی، این مفهوم دربردارنده تمام اقدامات و تدابییری (مانند تمهید شرایط محیطی، تأدیب، تزکیه، تعلیم، مهارت‌آموزی، تذکر، و موعظه) است که باید در جهت هدفی واحد (یعنی رشد و تعالی شخصیتی یک‌پارچه و توحیدی) به‌طور سنجیده، مرتبط، هماهنگ، و درهم‌تنیده سامان یابد (شورای عالی آموزش و پرورش ۱۳۹۰).

«سیاست» را می‌توان یک فعالیت و جریان اجتماعی دانست که شامل رقابت و همکاری در اعمال قدرت می‌گردد و اوج آن در تصمیم‌گیری برای یک گروه ظاهر می‌شود (ابوالمحمد ۱۳۳۸: ۲۷) و تربیت سیاسی فعالیتی است که تنها به تقویت جنبه نظریه‌ها و

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۰۳

آگاهی‌های مشخص سیاسی نمی‌پردازد، بلکه هدف از آن پرداختن به رشد و گسترش روزافزون بینش و دیدگاه‌هایی است که دربرگیرنده ارزش‌ها، اعتقادات، جهت‌گیری‌ها، و عواطف سیاسی است؛ به‌صورتی که شخص به موضوع‌گیری‌های سیاسی، قضایای محلی، منطقه‌ای، و جهانی آگاه و مطلع باشد (طباطبایی ۱۳۹۷: ۱۲۰) و به همین سبب تربیت سیاسی و اجتماعی در هر جامعه مردم‌سالاری، که شهروندان در آینده کشورشان تأثیرگذار هستند، می‌تواند به‌طور مطلوب و شایسته سرنوشت و آینده آن جامعه را تعیین و تنظیم کند (همان: ۱۲۱).

دانش‌آموزان با درک مفاهیم اجتماعی و سیاسی و «احترام به قانون» شایستگی رویارویی مسئولانه و خردمندانه با تحولات اجتماعی و سیاسی را کسب می‌کنند و با رعایت وحدت و تفاهم ملی در دفاع از عزت و اقتدار ملی می‌کوشند و با رعایت اصول برگرفته از نظام معیار اسلامی مشارکت مؤثری دارند. از آن‌جا که دوره ابتدایی به‌دلیل پرورش اذهان پاک و آماده دانش‌آموزان بسیار مهم و حساس است، تدوین و ارائه محتوای مناسب در کتاب فارسی می‌تواند اثر شگرفی در پرورش و دستیابی به اهداف ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی فراگیران داشته باشد. کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، به‌عنوان نخستین منبع دسترسی به سواد، تفکر، و دانایی در کودکان (که نگارش و حفظ اشعار و توجه به تصاویر از آن آغاز می‌شود)، در پرورش شخصیت و تربیت سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان، به‌عنوان شهروندان مسئول، متعهد، و آگاه، در آینده نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. از این‌رو، پژوهش حاضر در پی آن است که به بررسی جایگاه تربیت سیاسی و اجتماعی در کتاب‌های فارسی بپردازد تا، ضمن تأکید بر جایگاه آموزش در رشد شخصیت سیاسی و اجتماعی فراگیران، بتواند در حد امکان نقاط ضعف این جنبه از اهداف تعلیم و تربیت رسمی کشور را شناسایی و معرفی نماید.

۱,۱ پیشینه پژوهش

در زمینه سند تحول بنیادین و محتوای کتاب‌های درسی پژوهش‌هایی صورت گرفته است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

رهنمایی (۱۳۹۹) در «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از منظر ارزش‌های اجتماعی سند تحول آموزش و پرورش» به بررسی ارزش‌های اجتماعی

موردتوجه در سند تحول پرداخته و انطباق آن‌ها را در کتاب‌های درسی موردتحلیل و توصیف قرار داده است.

طباطبایی (۱۳۹۷) در «بررسی مؤلفه‌های تربیت سیاسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» به بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت سیاسی پرداخته است و پس از بررسی به این نتیجه رسیده است که نویسندگان کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به مؤلفه خودشناسی با ذکر ۹۶ مرتبه بیش‌ترین توجه را داشته‌اند و هم‌چنین به مؤلفه آزادی با ذکر ۲۱ مرتبه کم‌ترین توجه را کرده‌اند.

وفایی و دیگران (۱۳۹۶) به «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» پرداخته‌اند و از میان ابعاد موردبررسی ساحت علمی و فناوری بیش‌ترین توجه را به خود اختصاص داده‌اند، درحالی‌که بعد اقتصادی و حرفه‌ای کم‌ترین میزان توجه را به خود اختصاص داده است.

قاسمی‌زاد و دیگران (۱۳۹۵) به «تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم دبستان براساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب، و مهارت‌های زندگی)» پرداخته‌اند و از طریق پرسش‌نامه سی معلم بخش کازرون استان فارس را مورد مطالعه قرار داده‌اند. درنهایت به این نتیجه رسیدند که از میان مقوله‌های هویت ملی به ویژگی‌های جغرافیایی با ۲۳ درصد بیش‌ترین توجه و به نماد ملی و اسطوره ملی به ترتیب با ۱۵/۵ و ۰/۰۷ درصد کم‌ترین توجه شده است.

قاسمی و دیگران (۱۳۹۳) به «تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» پرداخته‌اند و دریافته‌اند که از ۳۳ هدف تدوین شده در کتاب تعداد ۳۲ هدف، یعنی ۹۶/۹۶ درصد، به آیات قرآنی ارجاع دارند و یک هدف، یعنی ۳/۳ درصد، به آیات قرآنی ارجاع ندارد.

هرچند پژوهش‌هایی در زمینه ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی انجام شده است، اما، نظر به اهمیت زبان فارسی به‌عنوان زبان ملی ما ایرانیان و به‌عنوان زبان دوم جهان اسلام، که برآمده از فعالیت همه اقوام ایرانی و فارسی زبان در طول تاریخ است، به‌نظر می‌رسد پژوهشی

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۰۵

مستقل، که به بررسی و تحلیل ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در کتاب‌های فارسی پردازد، انجام نشده و بیش‌ازپیش باید مورد توجه قرار گیرد. از این رو، پژوهش حاضر می‌تواند در نوع خود پژوهشی تازه محسوب گردد.

۲,۱ سؤالات پژوهش

۱. چه میزان به ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های فارسی ابتدایی پرداخته شده است؟
۲. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی در کتاب‌های فارسی ابتدایی کدام‌اند؟
۳. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیت اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی کدام‌اند؟

۳,۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر، از نظر هدف، کاربردی و روش آن تحلیل محتواست و در آن متن کتاب‌های فارسی ابتدایی از نظر میزان توجه به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت؛ به این صورت که ابتدا مؤلفه‌ها براساس ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین شناسایی شدند، سپس با نظرخواهی از ده نفر از استادان این رشته در قالب جداول زیر نهایی شدند. در ادامه، کتاب‌های فارسی ابتدایی تحلیل شدند و مواردی که مضامین مرتبط با ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی داشتند شناسایی و پس از تأیید استادان در فرم تحلیل محتوا ثبت شدند. در نهایت، داده‌ها براساس سؤالات پژوهش تحلیل و یافته‌های حاصل به صورت فراوانی هر مؤلفه و درصد آن ارائه گردید.

۲. یافته‌های پژوهش

این پژوهش، با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به بررسی محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی پرداخته و یافته‌های مربوط به این ساحت در جدول ذیل معرفی شده است.

در پاسخ‌گویی به سؤال اول به تحلیل محتوای متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش پرداخته و برای ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی مؤلفه‌هایی تبیین شده است که در جدول ۱ مشاهده می‌گردد:

جدول ۱. مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

ساحت	مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی در سند	جمع مؤلفه‌ها
ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی	ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همسایگان، همکاران، و دیگران)، تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، و پاس‌داشت ارزش‌های اجتماعی)، کسب دانش، اخلاق اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفای، و هم‌دلی)، درک و فهم اجتماعی، مسالمت‌جویی، درک و فهم سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان‌فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم ملی، آیین‌نامه‌های اخلاقی، فضیلت‌مداری، جلوگیری از خودکامگی و استبداد، حفظ شأن و جایگاه انسانی، تأکید بر حقوق متقابل، حق برخورداری از احترام و محبت، حفظ اسرار دیگران	هفده مؤلفه

به‌منظور پاسخ‌گویی به سؤال دوم، به تحلیل محتوای متن کتاب‌های فارسی ابتدایی پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول ۲ مشاهده می‌گردد.

جدول ۲. مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی کتاب‌های فارسی ابتدایی

ردیف	مؤلفه‌ها
۱	آشنایی با قهرمانان و اسطوره‌های تاریخی و رهبران ملی و مذهبی و احترام به نمادهای ملی
۲	دفاع از اهداف و آرمان‌های ملی
۳	ستایش و تمجید از افتخارات ملی
۴	پایداری و مقاومت
۵	مبارزه در راه آرمان‌های ملی
۶	حفظ وحدت و تفاهم ملی

کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، به‌عنوان آثاری که بیش‌ترین تأثیر را در ذهن و زبان کودک می‌گذارند، جایگاهی ویژه در میان سایر کتب این دوره دارند؛ زیرا که آموزش و پرورش، به‌عنوان دومین نهاد پس از خانواده، در رشد شخصیت دانش‌آموزان نقش مهمی

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۰۷

ایفا می‌کند و در نظام آموزشی کشور کتاب‌های درسی به‌طور متمرکز محور کار مدارس هستند. بنابراین، توجه به محتوای کتاب‌های درسی در جهت پرورش و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان امری بسیار مهم است. بر همین اساس، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی کتاب‌های درسی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به تهیه و تدوین محتواهایی مناسب و تأثیرگذار اقدام کرده است که به اذعان برنامه‌ریزان آموزشی تک‌تک مؤلفه‌های سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مدنظر بوده است. برای آشنایی بیش‌تر و درک ادعای فوق، هریک از این مؤلفه‌ها هم‌راه با ذکر شاهد مثال‌ها و آمار موجود در کتب فارسی دوره ابتدایی مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است:

۱. آشنایی با قهرمانان و اسطوره‌های تاریخی و رهبران ملی و مذهبی و احترام به

نمادهای ملی

این مؤلفه از پربسامدترین مؤلفه‌های کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی است. مهم‌ترین مواردی که ذیل قهرمانان مذهبی، تاریخی، و ملی در کتاب‌های فارسی ابتدایی بدان اشاره شده است به‌قرار زیر است:

۱,۱. بزرگان دین و مذهب، مانند حضرت سلیمان نبی (ع)، حضرت موسی، حضرت عیسی، حضرت پیامبر (ص)، حضرت علی (ع)، حضرت فاطمه زهرا (س)، و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

نمونه:

علی، ای همای رحمت، تو چه آیتی خدا را   که به ما سوا فکندی همه سایه‌ها را
(چهارم: ۸۷)

۲,۱. بزرگان علمی، مانند بوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، زکریای رازی، خواجه نصیر طوسی، علامه دهخدا، بزرگمهر بختگان، جبار باغچه‌بان.

ابوریحان بیرونی: «کدام‌یک از این دو بهتر است: این‌که مسئله را بدانم و بمیرم یا نادانسته و جاهل درگذرم؟» (چهارم: ۱۳۶).

۳,۱. بزرگان ملی مانند آریوبرزن، شهیدان سهام خیام، محمدحسین فهمیده، حسن امیدزاده، خرازی، تندگویان، دریاقلی.

نمونه:

دریاقلی، رکاب بزن، یا علی بگو چشم انتظار همت تو دین و میهن است
دریاقلی، به وسعت دریاست نام تو تاریخ در تلفظ نام تو الکن است

(ششم: ۵۹)

۴,۱. بزرگان اسطوره‌ای و داستان‌های کهن مانند آرش کمانگیر، هفت‌خوان رستم، زال

و سیمرغ.

نمونه:

آری، آری، جان خود در تیر کرد آرش

کار صدها، صد هزاران تیغه شمشیر کرد آرش

(چهارم: ۵۷)

۵,۱. شاعران و نویسندگان، مانند فردوسی، خیام، عطار، مولوی، سعدی، حافظ،

مهدی آذریزدی.

نمونه: «فردوسی این داستان‌ها را جمع کرد و اثری بسیار عظیم در شعر پدید آورد تا

زبان فارسی را که ما امروز با آن حرف می‌زنیم زنده نگه دارد» (دوم: ۷۲).

۶,۱. مکان‌های مقدس، مانند مدفن پیامبران، حرم امامان معصوم (ع)، امام‌زادگان (ع)،

و مساجد.

«حسن با تنگ ماهی وارد حیاط مسجد می‌شود و ...» (سوم: ۷۷).

جدول زیر فراوانی آشنایی با قهرمانان و اسطوره‌های تاریخی، ملی، و مذهبی و احترام

به نمادهای ملی را در کتب فارسی دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۳	پایه سوم: ۷	پایه چهارم: ۸	پایه پنجم: ۹	پایه ششم: ۹
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۲. دفاع از اهداف و آرمان‌های ملی

دفاع از اهداف و آرمان‌های ملی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در کتب فارسی

دوره ابتدایی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بدان پرداخته شده است.

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۰۹

۱,۲. به صورت مستقیم مانند ماجرای آریوبرزن و آرش کمان‌گیر یا شرح زندگانی شهیدانی چون فهیمده، خیام، امیدزاده، و حتی ریزعلی خواجوی یا اشعاری که به طور مستقیم درباره حفظ وطن سروده‌اند، مانند: «جان من فدای خاک پاک میهنم» (پنجم: ۵۲) یا

گر رسد دشمنی برای وطن جان و دل رایگان بیفشانیم

(ششم: ۵۶)

نمونه از عباس یمینی شریف:

خاک پاک ایران

که همه چشم طمع دوخته‌اند

به همه نعمت‌هاش ...

(سوم: ۹۵)

۲,۲. به صورت غیرمستقیم و تمثیلی مانند داستان «آوازی برای وطن» از محمدرضا گودرزی دهریزی که سرگذشت پرنده‌ای به نام زاغ‌بور است (پنجم: ۶۳-۶۷) یا نمونه زیر از دهخدا:

هنوزم ز خردی به خاطر در است که در لانه ماکیان برده است

(پنجم: ۶۸)

۳,۲. مام (مادر) وطن که در آن شاعر یا نویسنده وطن را به عنوان مادر و ناموس خود می‌داند و در حفظ و امنیت آن می‌کوشد، مانند نمونه‌های زیر از ایرج میرزا و ملکا الشعرای بهار:

نمونه:

وطن ما به جای مادر ماست مادر خویش را نگه‌بانیم

(ششم: ۵۶)

نمونه:

ما، همه، کودکان ایرانیم مادر خویش را نگه داریم

(سوم: ۱۰۱)

جدول زیر فراوانی دفاع از اهداف و آرمان‌های ملی را در کتب فارسی دوره ابتدایی به‌نمایش گذاشته است:

پایه اول: ۳	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۴	پایه چهارم: ۳	پایه پنجم: ۲	پایه ششم: ۲
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۳. ستایش و تمجید از افتخارات

ستایش افتخارات کشور و هم‌میهنان ایرانی از مؤلفه‌های سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است که در کتب فارسی دوره ابتدایی بدان پرداخته شده است.

این افتخارات و ستایش از آن‌ها شامل افتخار به شهیدان، به‌ویژه شهدای نوجوان، افتخار به وطن، و تمجید از خردمندان و هنرمندان می‌شود که نمونه‌هایی از آن در زیر می‌آید:

۱،۳. افتخار به شهیدان که در درس‌های ششم سال سوم (ص ۵۰-۵۲)، درس یازده سال چهارم (ص ۸۸-۹۱)، و درس هشتم سال ششم (ص ۶۲-۶۴) به‌صورت کامل مطرح شده است و در شعر قیصر امین‌پور که قسمتی از آن در زیر می‌آید این اندیشه نمایان شده است:

و کسی دیگر گفت: شهید

داستانی است پر از حادثه و زیبایی

مصطفی گفت شهید مثل یک نمره بیست

داخل دفتر قلب من و تو می‌ماند

(ششم: ۷۸)

۲،۳. افتخار به میهن و ارزش‌های آن در سه درس از سال سوم (ص ۹۴-۹۵، ۱۰۱، ۱۰۲) و دو درس از سال پنجم (ص ۴۸-۵۰) ارائه شده است و در درس ششم فارسی ششم نیز نمونه‌ای ارائه شده است. نمونه‌ها:

خوشا مرز ایران عنبر نسیم   که خاکش گرامی‌تر از زر و سیم

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۱۱

(پنجم: ۵۰)

ای سلامم، ای سرودم
ای نگهبان وجودم
ای غمم تو، شادی‌ام تو
مایه آزادی‌ام تو
ای وطن

(ششم: ۵۰)

۳.۳. تمجید از خردمندان، هنرمندان، و شاعران مانند خواجه نصیر، بوعلی سینا، ابوریحان، عطار، مولوی، فردوسی، دهخدا، محمد معین، محمود فرشچیان، و جبار باغچه‌بان در این کتاب‌ها فراوان به چشم می‌خورد.
نمودار زیر فراوانی ستایش و تمجید از افتخارات را در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به‌نمایش گذاشته است:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۶	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۴	پایه ششم: ۷
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۴. پایداری و مقاومت

مضامین پایداری و مقاومت در کتب فارسی دوره ابتدایی تکمیل‌کننده مؤلفه‌های دیگر است و بیش‌ترین بسامد را در کتاب سوم دارد. نمونه‌های این مؤلفه از آرش کمان‌گیر تا دریاقلی و شهدای نوجوان جنگ تحمیلی دیده می‌شود. نمونه:

شاید شما هم مانند من دوست دارید در آینده خلبان شوید. بهتر است بدانید خلبانانی مانند شهیدان عباس بابایی، مصطفی اردستانی، علی‌اکبر شیروودی، احمد کشوری، و عباس دوران دلاورانه پرواز کردند و میهن را حفظ کردند. آن‌ها اجازه ندادند حتی یک وجب از خاک میهن به‌دست دشمن بیفتد (سوم: ۱۰۳).

نمودار زیر فراوانی پایداری و مقاومت را در کتب فارسی دوره ابتدایی نمایش می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۴	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۱	پایه ششم: ۱
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۵. مبارزه در راه آرمان‌ها

آرمان‌های موجود در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم کرد:

۱,۵. حفظ وطن که در مؤلفه‌های پیشین بدان پرداخته شد. نمونه:

ای دشمن، ار تو سنگ خارهای، من آهنم
جان من فدای خاک پاک میهنم
مهر تو چون شد پیشه‌ام ...

(پنجم: ۵۲-۵۳)

۲,۵. مبارزه در راه سربلندی وطن. نمونه:

حالیا بهر افتخار وطن
ما شب و روز درس می‌خوانیم

(سوم: ۱۰۱)

۳,۵. مبارزه در راه آرمان‌های شخصی، مانند:

نشد چشمه از پاسخ سنگ سرد   به‌کندن در استاد و ابرام کرد
بسی کند و کاوید و کوشش نمود   کز آن سنگ خار رهی برگشود

(پنجم: ۱۲۹)

۴,۵. تلاش در راه اعتلای فرهنگ، مانند سخنان دهخدا در حین نوشتن لغت‌نامه:

ما بسیاری از این لغات را به تدریج از حافظه نقل و سپس آن‌ها را القبایی کرده‌ایم ... و
این کار هیچ تأخیر و درنگی بیرون از بیماری چندروزه و دو روز رحلت مادرم
رحمة‌الله علیها که این شغل تعطیل شد ادامه یافت (ششم: ۶۸).

نمودار زیر فراوانی مبارزه در راه آرمان‌ها را در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی نمایش می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۵	پایه چهارم: ۴	پایه پنجم: ۳	پایه ششم: ۳
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۶. حفظ وحدت و تفاهم ملی

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمد رضا پاشایی) ۲۱۳

مضامینی که به‌عنوان حفظ وحدت و تفاهم ملی در کتب درسی بدان اشاره شده است عبارت‌اند از: وطن و سرزمین مشترک، زبان، دین و مذهب، و تاریخ و افتخارات گذشته.

۱,۶. وطن مهم‌ترین وجه اشتراک وحدت ملی در کتاب‌های درسی است که در مؤلفه‌های پیشین بدان پرداخته شد. در فارسی ششم در درسی با نام «دوستان هم‌دل» (ص ۴۳-۴۷) داستانی آمده است که محتوای آن چنین است که ملیت مهم است نه تفاوت‌های قومی و محلی یا تفاوت‌های زبانی مثل زبان ترکی و فارسی. در دروس دیگر نیز به ارزش وطن، به‌عنوان اصل وحدت و اتحاد، اشاره شده است:

ای ایران، غمت مرساد
جاویدان شکوه تو باد
راه ما، راه حق، راه بهروزی است
اتحاد
اتحاد رمز پیروزی است ...

(پنجم: ۷۶)

۲,۶. زبان فارسی عامل مهم دیگر وحدت ایرانیان است. در درس چهارم از سال ششم «داستان من و شما»، که از زبان «زبان فارسی» روایت می‌شود، به این نکته اشاره شده است: وطن خانه شماس و من عامل پیوستگی و اتحاد همه اعضای این خانه‌ام. شناسنامه و سند شناخت شما در هر جای ایران و در هر گوشه جهان زبان ملکی ایرانیان، یعنی زبان فارسی، است» (ششم: ۳۴).

شعر زیر از غلامعلی حدادعادل نیز در پشت جلد فارسی سال ششم آمده است:

ای زبان فارسی، ای در دریای دری   ای تو میراث نیاکان، ای زبان مادری
در تو پیدا فرما، فرهنگ ما، آیین ما   از تو برپا رایت دانایی و دانشوری

(ششم)

نمودار زیر حفظ وحدت و تفاهم ملی را در کتب فارسی ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۳	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۳	پایه ششم: ۳
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، هم‌چون آینه‌ای، به نمایش ساحت تربیت سیاسی کودکان ایرانی پرداخته و از طریق گزاره‌های فوق این کار را به‌خوبی انجام داده است. در این کتاب‌ها، گزاره‌های «آشنایی با قهرمانان و اسطوره‌های تاریخی و رهبران ملی و مذهبی و احترام به نماد ملی» با ۳۷ مورد و «ستایش و تمجید از افتخارات» با بیست مورد بیش‌ترین آمار را دارند.

به‌منظور پاسخ‌گویی به سؤال سوم، به تحلیل محتوای متن کتاب‌های فارسی ابتدایی پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های این ساحت تربیت مصادیق مرتبط مستخرج شده است که در جدول ۳ مشاهده می‌گردد:

جدول ۳. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیت اجتماعی کتاب‌های فارسی ابتدایی

ردیف	مؤلفه‌ها
۱	ارتباط مناسب با دیگران
۲	احترام‌نهادن به حقوق دیگران
۳	احترام و اطاعت از بزرگ‌ترها و مریدان
۴	احترام قائل‌شدن برای سایر دیدگاه‌ها
۵	ارتباط با نهادهای مدنی و اجتماعی
۶	کسب دانش و مهارت‌های اجتماعی
۷	حق برخورداری از احترام و محبت
۸	حفظ اسرار دیگران
۹	تمایل به مشارکت و همکاری
۱۰	علاقه‌مندی به سنت‌ها و ارزش‌ها
۱۱	توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی

۱. ارتباط مناسب با دیگران

در زمینه ارتباط مناسب با دیگران در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، ۲۳ مطلب در قالب‌های داستان، حکایت، شعر، و مانند این‌ها وجود دارد که با توصیف، تمثیل، تحریک، یا تحذیر اقدام به ترغیب یا پرهیز خوانندگان می‌کند.

۱.۱. توصیف مانند شعر زیر از ناصر کشاورز:

دیشب پدر بزرگم
آمد به خانه ما
باز او مرا بغل کرد
بوسید صورتم را
مادر برای او زود ...

(سوم: ۱۹)

۲,۱. تمثیل یا استفاده از شیوه بیان داستان یا حکایت برای تفهیم مطلب که در چند جای کتاب‌ها دیده می‌شود، مانند: «راست‌گویی تو باعث شد که من از کار ناپسند خود شرم‌منده شوم و از این‌پس دست به راه‌زنی نزنم» (پنجم: ۱۳۹).

۳,۱. پند مستقیم، مانند:

مکن دوستی با دروغ‌آزمای همان نیز با مرد ناپاک‌رای

(ششم: ۱۰۴)

جدول زیر فراوانی ارتباط مناسب با دیگران را در کتب فارسی دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۴	پایه سوم: ۸	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۳	پایه ششم: ۵
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۲. احترام‌نهادن به حقوق دیگران

احترام به حقوق دیگران در درس‌های کتاب فارسی به شکل‌های داستانی (تمثیلی) و غیرداستانی اشاره شده است.

۱,۲. شیوه داستانی در حکایت‌های «یک کلاغ و چهل کلاغ» (دوم: ۷۶) و «روباه و خروس» (دوم: ۱۱۲-۱۱۳)، حکایت «افتادن از آسمان» (سوم: ۱۲۷)، «نگاه پنهان» (چهارم: ۱۰۲)، «زیرکی» (پنجم: ۴۶)، و «دوستان هم‌دل» (ششم: ۴۳-۴۷)، و ... گاه در قالب یادآوری رفتار بزرگان دین به آموزش احترام به حقوق دیگران اشاره شده است:

برو ای گدای مسکین در خانه علی زن
که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را
به‌جز از علی که گوید به پسر که قاتل من
چو اسیر توست اکنون به اسیر کن مدارا

(چهارم: ۸۷)

۲,۲. شیوه غیرداستانی، مانند:

اما بعضی از مردم فقط خانه خود را تمیز می‌کنند و هرچه آشغال و زباله دارند در کوچه و خیابان و جوی آب می‌ریزند. این کار باعث آلودگی شهر و بیماری دیگران می‌شود. ما، انسان‌ها، علاوه بر خانه باید محله و شهر خود را هم پاکیزه نگه داریم (سوم: ۳۸).

۳,۲. نصیحت مستقیم، مانند جملات زیر از بزرگمهر:

«نیکویی گویند و نیکوکاری کنید که خدای عزوجل، که شما را آفرید، برای نیکی آفرید و زینهار تا بدی نکنید و از بدان دور باشید» (ششم: ۱۰۶).
نمودار زیر احترام‌نهادن به حقوق دیگران را در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۰	پایه دوم: ۲	پایه سوم: ۴	پایه چهارم: ۳	پایه پنجم: ۲	پایه ششم: ۴
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۳. احترام و اطاعت از بزرگ‌ترها و مربیان

جلوه‌های گوناگونی از احترام و اطاعت از بزرگ‌ترها و مربیان در کتاب‌های فارسی ابتدایی از اول تا ششم وجود دارد. این موضوع با جمله «خدا کسانی را که به دیگران محبت و مهربانی کنند دوست دارد» (دوم: ۵۱) تقویت می‌شود. برخی از درس‌ها به شکل مستقیم و برخی غیرمستقیم به این امر پرداخته‌اند.

۱,۳. مستقیم، مانند:

ای مادر عزیز که جانم فدای تو
قربان مهربانی و لطف و صفای تو
هرگز نشد محبت یاران و دوستان
هم‌پایه محبت و مهر و وفای تو

(ششم: ۱۸)

۲,۳. غیرمستقیم، مانند:

او را چنار گفت که امروز ای کدو
با تو مرا هنوز نه هنگام داوری است
فردا که بر من و تو وزد باد مهرگان
آن‌گه شود پدید که نامرد و مرد کیست

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۱۷

(پنجم: ۳۹)

۳,۳. بیان رفتار بزرگان

در برخی درس‌ها با اشاره به رفتار بزرگان و هنرمندان درمقابل استادان یا خانواده‌شان این امر به‌نمایش گذاشته شده است، مانند: «بهمنیار از شاگردان نزدیک بوعلی سینا بود و به استادش بسیار احترام می‌گذاشت» (ششم: ۸۰).

گاه نیز، با استفاده از اشعاری با وزن‌های شاد و مناسب، این کار ارائه شده است:

بلدم شعر بگویم، بldم قصه بخوانم   بldم خستگی‌ات را به سلامی بتکانم

بلدم لانه بسازم، بیرم پیش کبوتر   بldم شاخه‌گلی را بدهم هدیه به مادر

(دوم: ۶۸)

نمودار زیر احترام و اطاعت از بزرگ‌ترها و مربیان را در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۲	پایه سوم: ۳	پایه چهارم: ۴	پایه پنجم: ۴	پایه ششم: ۳
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۴. احترام به سایر دیدگاه‌ها

احترام به سایر دیدگاه‌ها در کتب سال‌های سوم تا ششم دبستان به شکل‌های مشورت، احترام به نظر دیگران، عذرخواهی در اشتباهات، آینده‌نگری، و شنیدن نظر دیگران نمود یافته است:

نمونه:

کاج همسایه گفت بانر می   دوستی را نمی‌برم از یاد

شاید این اتفاق هم روزی   ناگهان از برای من افتاد

(پنجم: ۱۱۲)

نمونه: «مشاورت کردن در کارها از قوی‌رایی باشد و از تمام‌عقلی و پیش‌بینی؛ چه هرکس را دانشی باشد و هر یکی چیزی داند؛ یکی بیش‌تر و یکی کم‌تر و یکی دانشی دارد و هرگز کار نبسته است...» (ششم: ۸۵).

نمودار زیر فراوانی احترام به سایر دیدگاه‌ها را در کتاب‌های دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۳	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۲	پایه ششم: ۱
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۵. ارتباط با نهادهای مدنی

نهادهای مدنی محصول جامعه مدرن هستند؛ یعنی زمانی که جامعه به سمت مدرن شدن حرکت کرد ساختارهای قدیمی کارکردهای خود را از دست دادند. به همین دلیل، ساختارهای جدید در جامعه ایجاد شد؛ به گونه‌ای که در عبور جامعه از حالت سنتی به دوره مدرن به تدریج در آن نهادهای مدنی تشکیل شدند. ارتباط با نهادهای مدنی بیش‌تر در سال‌های نخستین آموزش ابتدایی نمود داشته است تا کودکان از آغاز بتوانند با این‌گونه نهادها مانند مسجد، بازار، مدرسه، کتابخانه، مراکز تربیتی و زیارتی، و امثال آن آشنا شوند. همچنین، بتوانند مفاهیمی چون نظم اجتماعی، نظم در کلاس، رفتارهای مناسب در فضاهای عمومی و اردوها و همانند آن‌ها را بیاموزند. نمونه: «وقتی برای خواندن نماز به مسجد می‌آیم از حال یک‌دیگر باخبر می‌شویم و با همکاری می‌توانیم کارهای خوب و بزرگ انجام بدهیم» (دوم: ۱۰).

نمودار زیر فراوانی ارتباط با نهادهای مدنی را در کتاب‌های دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

پایه اول: ۶	پایه دوم: ۶	پایه سوم: ۴	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۱	پایه ششم: ۲
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۶. کسب دانش و مهارت اجتماعی و ارتباطی

در کتاب‌های فارسی دوره دبستان از کسب مهارت‌های گوناگونی یاد شده است که عبارت‌اند از:

۱,۶. کسب دانش مهم‌ترین مطلب در این مؤلفه است که به شکل‌های فضیلت دانش‌آموختن، اندیشیدن، وصف خرد، یا اثرات کسب علم در کتب این دوره ظاهر شده‌اند. نمونه:

توانا بود هرکه دانا بود   ز دانش دل پیر برنا بود
به دانش فزای و به یزدان گرای   که او باد جان تو را ره‌نمای

(چهارم: ۱۲۸)

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۱۹

۲,۶. کسب مهارت‌های هنری - ورزشی نیز مورد توجه مؤلفان کتب ابتدایی بوده است. نمونه: «پس من برای این‌که هنرمند باشم سعی می‌کنم نقاشی کردن را خیلی خوب یاد بگیرم» (دوم: ۶۴).

۳,۶. کسب ادب، مانند: «لقمان را گفتند: ادب از که آموختی؟ گفت از بی‌ادبان. هرچه از ایشان در نظرم ناپسند آمد از آن پرهیز کردم» (چهارم: ۱۰۹).

۴,۶. وفاق و بردباری، مانند: «کاش می‌شد کینه‌ای در ما نبود/ بانشاط و شاد و خندان می‌شدیم» (سوم: ۵۵).

۵,۶. درک مسئولیت اجتماعی، مانند: «نهال سیب با خود فکر می‌کرد: وقتی بزرگ بشوم، از سیب‌هایم به بچه‌ها خواهم داد و شادی آن‌ها را تماشا خواهم کرد و از خدا به‌خاطر مهربانی‌هایش تشکر خواهم کرد» (سوم: ۵۹).

نمودار زیر فراوانی کسب دانش و مهارت‌های اجتماعی را نمایش می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۶	پایه سوم: ۶	پایه چهارم: ۹	پایه پنجم: ۳	پایه ششم: ۳
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۷. حق برخورداری از احترام و محبت

برخی از داستان‌ها و حکایت‌های کتب فارسی پنجم و ششم حق برخورداری از احترام و محبت را به‌خوبی به‌نمایش گذاشته‌اند. از جمله:

توان‌گر گفت درویش را که چرا خدمت نکنی تا از مشقت کارکردن برهی؟ گفت: تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهایی یابی که خردمندان گفته‌اند: نان خود خوردن و نشستن به که کمر زرین بستن و به‌خدمت‌ایستادن (ششم: ۹۲).

نمودار زیر فراوانی حق برخورداری از احترام و محبت را نمایش می‌دهد:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۱	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۲	پایه ششم: ۲
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۸. حفظ اسرار دیگران

حفظ اسرار دیگران تنها در سه داستان در شش کتاب فارسی ابتدایی نمود داشته است. از جمله: «تو که نمی‌توانی یک موش را در جعبه نگه داری چه‌طور می‌توانی رازی را نزد خود حفظ کنی؟» (سوم: ۹۲).

نمودار فراوانی حفظ اسرار دیگران در ذیل ارائه می‌شود:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۱	پایه سوم: ۱	پایه چهارم: ۱	پایه پنجم: ۲	پایه ششم: ۲
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۹. تمایل به مشارکت و همکاری

در درس‌های گوناگون کتب فارسی ابتدایی به امر همکاری و مشارکت اشاره شده است. از مهم‌ترین آن‌ها همکاری پیامبر (ص) در تهیه غذا (دوم: ۵۵) و همکاری در آمادگی در استقبال از رهبر انقلاب در درس «مهمان شهر ما» (چهارم: ۶۲-۶۴) است. نمونه: «مشورت‌ناکردن در کارها ضعیف‌رایی باشد و هیچ شغلی بی‌مشورت نیکو نیاید» (ششم: ۹۵-۹۶).

جدول فراوانی تمایل به مشارکت و همکاری در ذیل ارائه می‌شود:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۲	پایه سوم: ۵	پایه چهارم: ۲	پایه پنجم: ۱	پایه ششم: ۲
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۱۰. علاقه‌مندی به سنت‌ها و ارزش‌ها

علاقه به سنت‌های ایرانی و اسلامی در کتاب‌های فارسی ابتدایی در برخی درس‌ها مشاهده می‌شود. آشنایی با اماکن دیدنی ایران در سال دوم (ص ۱۳) و درس‌هایی چون «قصه تنگ بلور و حوض فیروزه‌ای» در سال سوم (ص ۲۵، ۷۶) از این جمله است. نمونه: «هزاران سال است که ما ایرانیان عید نوروز را جشن می‌گیریم...» (دوم: ۹۲).

جدول فراوانی علاقه‌مندی به سنت‌ها و ارزش‌ها در زیر ارائه می‌شود:

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۲	پایه سوم: ۳	پایه چهارم: ۳	پایه پنجم: ۱	پایه ششم: ۱
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

۱۱. توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی

نمونه: «فردوسی این داستان را جمع کرد و اثری بسیار عظیم به شعر پدید آورد تا زبان فارسی را که ما امروز با آن حرف می‌زنیم زنده نگه دارد» (دوم: ۷۲).
نمونه از زبان فارسی: «آری، همه آن بندگان علم و ادب فرزندان من هستند؛ فرزندان من که بر شکوه و شوکت وطن و من افزوده‌اند» (سوم: ۳۲).

جدول فراوانی توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی در زیر ارائه می‌شود:

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۲۱

پایه اول: ۱	پایه دوم: ۲	پایه سوم: ۰	پایه چهارم: ۰	پایه پنجم: ۰	پایه ششم: ۰
-------------	-------------	-------------	---------------	--------------	-------------

جدول ۴ بسامد استفاده از مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول را در کتاب‌های شش سال دوره ابتدایی نشان می‌دهد:

جدول ۴. بسامد استفاده از مؤلفه‌های ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول در کتاب‌های شش سال دوره ابتدایی

ردیف	مؤلفه‌ها	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع
۱	آشنایی با قهرمانان تاریخی ملی و مذهبی و احترام به نماد ملی	۱	۳	۷	۸	۹	۹	۳۷
	دفاع از اهداف و آرمان‌های ملی	۳	۱	۴	۳	۲	۲	۱۵
	ستایش و تمجید از افتخارات	۱	۱	۶	۲	۴	۷	۲۱
	پایداری و مقاومت	۱	۱	۴	۲	۱	۱	۱۰
	مبارزه در راه آرمان‌ها	۱	۱	۵	۴	۳	۳	۱۷
	حفظ وحدت و تفاهم ملی	۱	۱	۳	۲	۳	۳	۱۳
۲	ارتباط مناسب با دیگران	۱	۴	۸	۲	۳	۵	۲۳
	احترام نهادن به حقوق دیگران	۰	۲	۴	۳	۲	۴	۱۵
	احترام و اطاعت از بزرگ‌ترها و مربیان	۱	۲	۳	۴	۴	۳	۱۷
	احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها	۱	۱	۳	۲	۲	۱	۱۰
	ارتباط با نهادهای مدنی و اجتماعی	۶	۶	۴	۲	۱	۲	۲۱
	کسب دانش و مهارت‌های اجتماعی	۱	۶	۶	۹	۳	۳	۲۸

۷	حق برخورداری از احترام و محبت	۱	۱	۱	۲	۲	۲	۹
۸	حفظ اسرار دیگران	۱	۱	۱	۱	۲	۲	۸
۹	تمایل به مشارکت و همکاری	۱	۲	۵	۲	۱	۲	۱۳
۱۰	علاقه‌مندی به سنت‌ها و ارزش‌ها	۱	۲	۳	۳	۱	۱	۱۱
۱۱	توانایی‌های زبان ملی، محلی و جهانی	۱	۲	۰	۰	۰	۰	۳

۳. نتیجه‌گیری

تهیه سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش برای رسیدن به اهداف جمهوری اسلامی ایران جان تازه‌ای به کتاب‌های درسی و محتوای آموزشی آن‌ها داد. تنظیم و تدوین کتب درسی براساس این سند همراه با اجرای دقیق آن می‌تواند نظام آموزشی کشور و خروجی آن را به کمال مطلوب نزدیک‌تر گرداند. از آن‌جاکه کتب فارسی قابلیت فراوانی برای دربرگرفتن موضوعات گوناگون را دارند، بیش‌ترین توجه مؤلفان و برنامه‌ریزان را به خود جلب کرده است؛ به‌ویژه مصادیق مؤلفه‌های ساحت‌های تربیت اجتماعی و سیاسی سند تحول بنیادین که بیش‌تر می‌تواند در کتبی از این دست گنجانده شود. پژوهش انجام‌شده به بررسی میزان مطابقت ساحت تربیتی و سیاسی سند تحول در کتب فارسی دوره ابتدایی پرداخته است تا میزان انطباق و اجرای این سند را در این کتاب‌ها موردنقد و بررسی قرار دهد. با نگاهی به جدول بسامد استفاده از مؤلفه‌های سند تحول در کتاب‌های شش سال دوره ابتدایی مشخص می‌شود که کم‌ترین توجه به سند تحول گنجاندن اهداف این سند در آن امکان‌پذیر نبوده است که البته کیفیت بهره‌مندی از عبارات و مضامین شاخص‌های ساحت‌ها به‌شکل مطلوب و متناسب با سن دانش‌آموزان بوده است. بیش‌ترین توجه به سند تحول در کتاب‌های پنجم و ششم ابتدایی صورت گرفته است؛ زیرا امکان درک بسیاری از مطالب و آشنایی با ساحت‌های سیاسی و اجتماعی برایشان بیش‌تر فراهم است. بنابراین، نویسندگان با اشراف کامل از مضامین متناسب با ساحت‌ها به بهترین شیوه بهره‌مند شده‌اند. دو مؤلفه «حق برخورداری از احترام و محبت» و «توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی» زیاد موردتوجه واقع نشده‌اند. بیش‌ترین میزان توجه در دوره ابتدایی مربوط به «آشنایی با قهرمانان تاریخی ملی و مذهبی و احترام به نماد ملی» از ساحت تربیت سیاسی با ۳۷ مورد و کم‌ترین توجه مربوط به دو مؤلفه «حفظ اسرار دیگران» و «توانایی‌های زبان ملی، محلی، و جهانی» از ساحت تربیت اجتماعی با سه مورد بوده است. بنابراین، یافته‌های این تحقیق با تحقیق اسداللهی و دیگران در تحلیل محتوای کتاب

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی... (محمدرضا پاشایی) ۲۲۳

مطالعات/اجتماعی ششم که نشان داد به مقوله‌های هویت ملی بیش‌ترین توجه صوت گرفته است هم‌سوست.

بنابراین، باتوجه‌به جایگاه مهم نظام تعلیم و تربیت و محتوای آموزشی ارائه‌شده در آن، به‌ویژه درس ادبیات فارسی در پرورش ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان، پیش‌نهاد می‌شود:

- مؤلفان و سیاست‌گذاران کتب درسی توجه بیش‌تری به ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی و مؤلفه‌های آن داشته باشند.
- نظر به اهمیت تعلیم و تربیت در پرورش شهروند مسئولیت‌پذیر، مطالبی در بخش‌های مختلف کتاب هم‌چون واژه‌آموزی، متن در شعرخوانی، درک مطلب، دانش زبانی و حکایت‌ها، با استفاده از مفاهیمی مانند «احترام، دانش، وحدت، قهرمان ملی، و...» تدوین شود و در مواردی که بسامدها کم‌تر است با افزودن مطالب مناسب این کاستی‌ها برطرف گردد.
- از تصاویر و نمادهای ملی-میهنی علاوه‌بر محتوای کتاب‌های فارسی در زیباسازی محیط آموزشی استفاده شود و فعالیت‌های فوق‌برنامه، جشن‌های ملی، و مناسبت‌ها با مشارکت فعال دانش‌آموزان برگزار گردد.
- با استفاده از زبان قصه، طنز، و نمایش داستان‌های حماسی و ملی و اشعار و ادبیات متناسب و مرتبط با برنامه‌ریزی تربیت سیاسی و اجتماعی ارائه شود.

کتاب‌نامه

- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۲)، فلسفه تربیت، تهران: دانشگاه پیام نور.
- ابوالمحمد، عیسی (۱۳۶۸)، مبانی علم سیاست، تهران: قوس.
- اکبری شلدره، فریدون (۱۳۹۹ الف)، فارسی اول دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- اکبری شلدره، فریدون (۱۳۹۹ ب)، فارسی پنجم دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- اکبری شلدره، فریدون (۱۳۹۹ ج)، فارسی سوم دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- اکبری شلدره، فریدون و معصومه نجفی‌پازوکی (۱۳۹۹)، فارسی چهارم دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- حجتی، سیدمحمدباقر (۱۳۸۵)، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- حسینی دهشیری، افضل‌السادات (۱۳۹۴)، نگرشی به تربیت اخلاقی از دیدگاه اسلام، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- رفیعی، بهروز (۱۳۹۴)، آرای دانشمندان مسلمان در مبانی تعلیم و تربیت، ج ۴، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- رهنمایی، احمد و ابوالفضل خوش‌اخلاق (۱۳۹۹)، «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از منظر ارزش‌های اجتماعی سند تحول آموزش و پرورش»، مجله معرفت، س ۲۹، ش ۷، پیاپی ۲۷۴، ۷۵-۸۵.
- طباطبایی، مینو (۱۳۹۷)، «بررسی مؤلفه‌های تربیت سیاسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، س ۲۶، ش ۴۰، ۱۱۹-۱۳۶.
- عمید، حسن (۱۳۶۲)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
- قاسم‌پور مقدم، حسین و دیگران (۱۳۹۹ الف)، فارسی دوم دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- قاسم‌پور مقدم، حسین و دیگران (۱۳۹۹ ب)، فارسی ششم دبستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- قاسمی، حسین و محمود کاظمی (۱۳۹۳)، «تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، نوآوری‌های آموزشی، ش ۵۲.
- قاسمی‌زاد، علیرضا و فاطمه اسداللهی (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم براساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب، و مهارت‌های زندگی)»، پژوهش و برنامه‌ریزی درسی، دوره ۱۳، ش ۵۰، ۷۹-۸۸.
- گودرزی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فلسفه و جایگاه تربیت بدنی»، رشد آموزش تربیت بدنی، ش ۴۶، ۳۲-۳۴.
- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)، تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۸)، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا.
- وفایی، رضا، سیف‌الله فیض‌الهی قمشی، و احمد طالعی‌فرد (۱۳۹۶)، «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، فصل‌نامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، س ۲، ش ۲، پیاپی ۳.

